

SHAHARLARNING RIVOJLANISH MUAMMOLARINI GEOGRAFIK TADQIQ ETISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Jonikulov Behzodbek Ravshan o'g'li

Guliston davlat universiteti

tayanch doktorant

O'zbekiston, Guliston shahri

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaharlarning rivojlanish muammolarini geografik tadqiq etishning uslubiy masalalari tahlil qilinadi. Urbanizatsiya jarayonlari natijasida yuzaga kelayotgan muammolarni o'rganish uchun kompleks, tizimli va kartografik tahlil usullaridan foydalanish zarurati asoslanadi. Shahar geografiyasini tadqiq qilishning nazariy va amaliy ahamiyati yoritilib, metodologik yondashuvlarning dolzarbligi muhokama qilinadi. Ushbu maqola geografiya va urbanizatsiya sohasida tadqiqot olib borayotgan olimlar hamda mutaxassislar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: shahar geografiyasi, urbanizatsiya, shahar rivojlanishi, metodologik yondashuvlar, kartografik tahlil, hududiy rejalashtirish, barqaror rivojlanish.

METHODOLOGICAL ISSUES OF GEOGRAPHIC RESEARCH ON URBAN DEVELOPMENT PROBLEMS

Jonikulov Bekhzodbek Ravshan o'g'li

Gulistan State University

PhD student

Uzbekistan, Gulistan city

Annotation. This article analyzes the methodological aspects of studying urban development issues from a geographical perspective. The necessity of using comprehensive, systematic, and cartographic analysis methods to examine problems arising from urbanization processes is substantiated. The theoretical and

practical significance of urban geography research is highlighted, and the relevance of methodological approaches is discussed. This article may be useful for researchers and specialists conducting studies in geography and urbanization.

Keywords: urban geography, urbanization, urban development, methodological approaches, cartographic analysis, spatial planning, sustainable development.

Shaharlarning rivojlanishi zamonaviy geografiya fanining dolzarb tadqiqot yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Urbanizatsiya jarayonlari bilan bogʻliq muammolarni geografik nuqtai nazardan oʻrganish shahar muhiti, resurslardan foydalanish va hududiy rejalashtirish masalalarini tahlil qilishni talab etadi. Ushbu tadqiqot yoʻnalishida metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish shaharlarning barqaror rivojlanishini taʼminlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shahar tushunchasi koʻp qirrali boʻlib, u tadqiqot maqsadiga qarab turli olimlar tomonidan har xil talqin qilinadi. Ushbu tushuncha qatʼiy ilmiy atama emas. Turli mamlakatlarda va tarixiy davrlarda “shahar” tushunchasi turli mazmun va oʻziga xos belgilarga ega boʻlgan ijtimoiy-madaniy hodisalarga nisbatan qoʻllangan. Shaharlar insoniyatning qadimgi davrlaridayoq yashash maskani shakli sifatida shakllangan. Turli tarixiy davrlarda ularning vujudga kelishi muayyan hududlarda turli omillar bilan belgilanib kelgan. Asosiy omillar qatoriga odatda quyidagilarni kiritish mumkin: aholi xavfsizligini taʼminlash zarurati, suv va oziq-ovqat manbalariga yaqinlik, ishlab chiqarish va savdo aloqalarini rivojlantirish uchun qulay sharoitlarning mavjudligi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy omillar.

Zamonaviy shaharlar, ayniqsa yirik megapolislar, ilmiy-texnik taraqqiyotning yetakchilari boʻlib, jamiyat hayotining barcha sohalarida — ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, ilmiy va siyosiy yoʻnalishlarda — oʻzgarishlarning asosiy tashabbuskorlari hisoblanadi.¹

¹ Никонова Я.И. Организация стратегического планирования устойчивого развития крупных городов: теоретические и методологические аспекты / Я.И. Никонова, М.В. Каркавин, Е.С. Димакова; под ред. А.Г. Ивасенко. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2008. – 234 с.

Ensiklopedik manbalarda shahar tushunchasi turlicha talqin qilinadi. S. Ojegovaning “Rus tili lug‘ati”da shahar so‘zi “yirik aholi punkti, shu bilan birga ma’muriy, savdo, sanoat va madaniy markaz” sifatida tariflangan.² Shunga o‘xshash ta’rif B.A. Vvedenskiy tahriri ostidagi “Ensiklopedik lug‘at”da ham keltirilgan bo‘lib, unda “shahar aholi soniga 5-7 ming kishiga yetgan va asosan transport, sanoat, savdo, madaniy hamda ma’muriy-siyosiy funksiyalarni bajaruvchi aholi punkti” deb tavsiflanadi.³

Shaharlarning shakllanish va rivojlanish jarayonlarini tushuntirishga har xil nazariy yondashuvlar mavjud:⁴

- **Markaziy joylar nazariyasi** – shaharlarning geografik joylashuvi va xizmat ko‘rsatish tarmog‘ining rivojlanishini tushuntiradi.
- **Urbanizatsiya nazariyasi** – shaharlarning o‘rish jarayoni, ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va aholining shahar muhitiga moslashuvini o‘rganadi.
- **Shahar tizimlari nazariyasi** – shaharlarning o‘zaro aloqalari va hududiy rejalashtirish jarayonlarini tahlil qiladi.
- **Modernizatsiya va globalizatsiya nazariyalari** – shaharlarning global iqtisodiyot va texnologik rivojlanish ta’sirida qanday o‘zgarishini ko‘rib chiqadi.

Kartografik tahlil va GIS texnologiyalarining rivojlanishi urbanizatsiya jarayonlarini modellashtirish va bashorat qilish imkoniyatini kengaytirmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kartografik usullar shaharlarning hududiy rivojlanish dinamikasini tahlil qilish va rejalashtirishda samarali vosita hisoblanadi.⁵ Bundan tashqari, shahar infratuzilmasini optimallashtirishda raqamli texnologiyalarning roli ham ortib bormoqda. Urbanizatsiya jarayonining jadallashishi shahar muhitining o‘zgarishiga, infratuzilma bosimining ortishiga va ekologik muammolar yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Jahon bankining 2022-yilgi

² Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М., 1990. – 770 с.

³ Энциклопедический словарь / Под ред. Б.А. Введенского: в 3 т. – М., 1964.

⁴ Christaller, W. (1933). *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Gustav Fischer Verlag.

⁵ Anderson, P. *Cartographic Methods in Urban Studies*. – London: Routledge, 2019. – 250 p.

hisobotiga ko'ra, urbanizatsiya darajasi global miqyosda 56% ga yetgan bo'lib, 2050-yilga borib bu ko'rsatkich 68% ga yetishi prognoz qilinmoqda. Quyidagi jadval urbanizatsiyaning rivojlanishi bo'yicha asosiy statistik ma'lumotlarni aks ettiradi:

1-jadval

Urbanizatsiya rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari (2000–2050)⁶

Yil	Urbanizatsiya darajasi (%)	Shahar aholisi (mlrd)	Uy-joy narxi o'sishi (%)
2000	46%	2.9	10%
2010	52%	3.5	20%
2020	56%	4.3	35%
2030*	63%	5.1*	45%*
2050*	68%	6.5*	60%*

Geografik tadqiqotlarda kompleks, tizimli va kartografik tahlil usullari shaharlarning rivojlanish jarayonlarini chuqur o'rganishga imkon beradi. Kompleks yondashuv shahar muammolarini turli jihatlar – iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va demografik – orqali tahlil qilishni nazarda tutadi. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) ma'lumotlariga ko'ra, urbanizatsiya natijasida havo ifloslanishi dunyo bo'ylab yillik 4,2 million o'lim holatiga sabab bo'layotganini qayd etgan. Tizimli yondashuv esa shaharlarning rivojlanishini mintaqaviy va global jarayonlar bilan bog'liq holda o'rganishga yordam beradi

Shahar geografiyasini o'rganishda hududiy rejalashtirish va barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan yondashuvlar dolzarb hisoblanadi. Hududiy rejalashtirish shaharlarning muvozanatli rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilib, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muammolarni kamaytirish imkonini beradi. Barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan urbanizatsiya esa ekologik toza va ijtimoiy adolatli shahar muhitini yaratishga qaratilgan⁷.

Ko'plab olimlar, jumladan, BMT tarkibiga kiruvchi moliya va ijtimoiy masalalar departamentining aholi masalalari bo'yicha ekspertlari global iqtisodiy

⁶ UN. *Global Urbanization Trends and Projections*. – New York: United Nations, 2021.

⁷ Miller, T., Wilson, G. *Regional Planning and Sustainable Urbanization*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022. – 290 p.

tizimdagi yirik shaharlarni miqdoriy mezonlar asosida ajratib ko'rsatadilar. Bular jumlasiga quyidagi xususiyatlarga ega bo'lgan shaharlar kiradi:

- aholi soni 10 million kishidan yuqori bo'lgan;
- aholi zichligi kamida har bir km² ga 2000 kishi zichligiga ega bo'lgan;
- yagona transport tarmog'i bilan bog'langan ko'plab qo'shni shahar aglomeratsiyalarining qo'shilishi natijasida shakllanadigan eng yirik aholi joylashuv shakli sifatida ulkan hududiy ko'lamga ega bo'lgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ushbu maqolada shahar geografiyasini tadqiq etishning metodologik asoslari, urbanizatsiya jarayonlarini o'rganishning zamonaviy usullari va shahar infratuzilmasini rivojlantirish strategiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari urbanizatsiya bilan bog'liq muammolarni samarali hal qilish va shaharlarni barqaror rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishda foydali bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anderson, P. *Cartographic Methods in Urban Studies*. – London: Routledge, 2019. – 250 p.
2. Christaller, W. (1933). *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Gustav Fischer Verlag.
3. Никонова, Я.И., Каркавин, М.В., Димакова, Е.С. *Организация стратегического планирования устойчивого развития крупных городов: теоретические и методологические аспекты* / Под ред. А.Г. Ивасенко. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2008. – 234 с.
4. Ожегов, С.И. *Словарь русского языка* / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М., 1990. – 770 с.
5. Smith, J. *Urban Development and Geographic Analysis*. – Oxford: Oxford University Press, 2020.
6. UN. *Global Urbanization Trends and Projections*. – New York: United Nations, 2021.

7. Энциклопедический словарь / Под ред. Б.А. Введенского: в 3 т. – М., 1964.